

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ, ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ
(ҚАЗАҚСТАН)
АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
(ҚАЗАҚСТАН)
ШЫҒЫС ЕУРОПА БОЙЫНША ГИСЕН ОРТАЛЫҒЫ
(ГЕРМАНИЯ)
НИТРАДАҒЫ ФИЛОСОФ КОНСТАНТИН АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОСОФИЯ ФАКУЛЬТЕТІ
АҒЫЛШЫН ТІЛІ ЖӘНЕ АМЕРИКАНИСТИКА КАФЕДРАСЫ
(СЛОВАКИЯ)
ҚАЗАҚ МЕНЕДЖМЕНТ, ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ БОЛЖАУ ИНСТИТУТЫ
(АҚШ - ҚАЗАҚСТАН)
«Тіл және мәдениаралық қатынас» атты II Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОЛОГИИ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ
КАФЕДРА ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ И ОБЩЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ
(КАЗАХСТАН)
КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИИ И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ
(КАЗАХСТАН)
ГИСЕНСКИЙ ЦЕНТР ПО ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ
(ГЕРМАНИЯ)
УНИВЕРСИТЕТ КОНСТАНТИНА ФИЛОСОФА В НИТРЕ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ
КАФЕДРА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И АМЕРИКАНИСТИКИ
(СЛОВАКИЯ)
КАЗАХСТАНСКИЙ ИНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТА, ЭКОНОМИКИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ
(США-КАЗАХСТАН)

**Сборник материалов
II Международной научно-теоретической конференции
«Язык и межкультурная коммуникация»**

KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY AFTER AL-FARABI
FACULTY OF PHILOLOGY, LITERATURE STUDIES & WORLD LANGUAGES
DEPARTMENT OF FOREIGN PHILOLOGY AND GENERAL LINGUISTICS
(KAZAKHSTAN)
KAZAKH UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD LANGUAGES AFTER ABYLAI KHAN
(KAZAKHSTAN)
GIESSENER ZENTRUM OESTLICHES EUROPA
(GERMANY)
CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY IN NITRA
FACULTY OF ARTS, DEPARTMENT OF ENGLISH AND AMERICAN STUDIES
(SLOVAKIA)
KAZAKH INSTITUTE OF MANAGEMENT, ECONOMICS AND PROGNOSTICS
(USA-KAZAKHSTAN)

**Collected articles of II International
Scientific-Theoretical Conference
«Language and intercultural communication»**

26-27

Сәуір – Апрель – April

Алматы

Қазақ университеті, 2013

Нүркеева С.С. Мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыруда аудармаға үйретудің кейбір тәсілдері.....	172
Охлопкова Я. Межкультурный компонент двуязычия студентов-якутов при изучении китайского языка.....	174
Рахметова В.Ж. Восприятие иноязычной речи в процессе общения.....	175
Судейманова С.С. Изучение иностранных языков – практика межкультурной коммуникации.....	177
Таубаев Ж. The differences between intercourse and communication.....	180
Таусоғарова А.Қ. Даулы мәтіндердегі дерек туралы тұжырымды, пікірді және болжам мен бағалауыштық сөйлеуістерді анықтау.....	181
Утанова А.Қ. Көркем мәтінде кездесетін қайталамалардың стильдік қызметі.....	184
Утепова Б.Т., Адамбекова А.С. Одаған сөздердің түрлері.....	187
Утеулиева А.А. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі метафора-зооморфизмдер негізінде пайда болған стереотиптік образдардың ұлттық-мәдени сипаты.....	189
Фёдоров В.В. Отражение прецизионной информации в языке китайской англоязычной газетной публицистики.....	191
Хохлова И.Н. Языковая политика государств в поликультурном мире.....	193
Чигринец А. Межкультурно-коммуникативное взаимодействие французской, английской и русской антиутопий динамика сюжетов (на материале романов «Глобалия» Жана-Кристофа Руфина, «1984» Джорджа Оруэлла и «Мы» Евгения Замятина).....	195
Шаймердинова Н.Г., Тажибаева С.Ж. Взаимодействие языка и мышления в межкультурной коммуникации.....	197
Яковенко Е.Н. Семантические культуры и понятие текста.....	199

СЕКЦИЯ 3

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ

Pinna Z. Colours of femme fatale.....	202
Miššiková Gabriela Social contexts in narrative structures: a pragmatic study of coherence.....	204
Акжалов Б.Т., Кудайбергенова Ж.М., Рахымжанова С.А., Белеуханова К.М., Искакбаева Ш.О. Стереотипы национальной культуры в межкультурном общении.....	206
Акимова Е.Г. О фразеологии писателя: «красные» фразеологизмы Александра Проханова.....	208
Амандыкова С.Х., Айдарбекова А.С. Термины, характеризующие рельеф местности, в составе фитотопонимии южного Казахстана.....	211
Апикин М.А. Стереотипы русского аванграда и европейское изобразительное искусство XX века.....	212
Базарбаева А.С. Авторские стереотипы русских в паремнологическом фонде русского языка.....	214
Буянова Л.Ю. Родной язык как ментальный транслятор культуры и национальных стереотипов.....	217
Дәлелбекқызы А., Кенжеқанова Қ. Ілияс Есенберлиннің «Алтын Орда» роман-трилогиясының көркемдік ерекшелігі.....	219
Джарасова Т.Т. Культурно-национальные стереотипы в номинации псевдонимов.....	221

ИЛИЯС ЕСЕНБЕРЛИННИҢ «АЛТЫН ОРДА» РОМАН-ТРИЛОГИЯСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Дәлелбекқызы А., Кенжеқанова Қ.

Қазақстан, Алматы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
dalakma@mail.ru

Тірек сөздер: индивидуалдық метафора, дәстүрлі метафора, теңеу, тіл табиғаты, стиль

Тарихи романдар – халқымыздың өмірін, хал-ахуалын, мәдениеті мен өркениетін танытатын арна болса, тарихи тақырыпқа жазылған алғашқы көркем туындылардың бірі – Илияс Есенберлиннің «Алтын Орда» роман-трилогиясы. Өткен ғасырға көз жіберу, барын байытып, жоғын табу, өшкенін жандыру, әртүрлі деректерден мәлімет алып, өмір шындығын көркем келістіре білу – тарихи шығарманың негізгі шарты. Бұл романның тілдік ерекшеліктерін лингвостилистика тұрғысынан зерттеу – қазіргі қазақ тіл біліміндегі өзекті мәселе болып табылады. Тарихи романдар өткен дәуірдің бітім-болмысын шынайы таныту үшін түрлі тілдік материалдарды қажет ететіні белгілі.

Трилогия да XIII-XIX ғасыр аралығындағы қазақ халқының өмірін, әсіресе хандар мен сұлтандардың, батырлар мен билердің тарихи келбетін көркем танытқан шығармалар. Бұл трилогияларда қазақ тілінің байлығы, сарқылмас мүмкіншіліктері, ғасырлар бойы қалыптасқан сөздік қоры жан-жақты қамтылған. Илияс Есенберлин қазақ халқының тіл байлығын, көне сөздерін, шешендік сөздерін, мақал-мәтелдерді, билер сөзінің түрлі айшықтарын жетік біліп, өз шығармаларында сәтті қолданған.

Шығармаларда көркемдік құралдарды пайдалану жалпы сол тілдің мәнерлілігі мен көркемдігін, икемділігі мен нақтылығын қабылдауда адам сезіміне әсерлілігін арттырады. Жазушының тарихи трилогияларында жиі кездесетін тілдік құралдар, көне сөздер, лауазым – титул атаулары, жер-су, көк атауларының көне атауымен қолданылуы – тарихи сипатты аша түсетін тілдік материалдар. Бұл амалдардан басқа да көріктеу құралдары шығарма тілін ажарландырып тұрады. Олар метафора, метонимия, әсірелеу, тұспалдау, астарлау, сондай-ақ көркемдеуші құралдарға жататын теңеу, эпитет, дыбыстық қайталамалар. Бейнелеу тәсілдері, әрине, бұдан әлдеқайда кең, мол. Кейіпкерлерге мінездеме беру, сөйлету, портрет жасау, табиғат көріністерін суреттеу, оқиғаны әр түрлі өрістету – осының бәрінде бейнелеу тәсілдері беріледі.

Трилогияда Алтын Орданы билеушілердің тізбегі хронологиялық дәл калпында берілген. Олардың іс-әрекеті, көздеген нысанасы түрліше болып келеді. Мәселен, Багу, Берке секілді хандар мемлекет іргесін бекітіп қалыптастыруға қатты көңіл бөлгені, Еділ (Волга) бойына хандықтың астанасын орнатқандықтары, елді билеу жүйесін жасағаны сан алуан оқиғалар тұсында көрсетілген. Алтын Орда ханы өзінің бабасы Шыңғысханның «жолбарыс бастаған ит жолбарысқа айналады, ит бастаған жолбарыс ит болады; халық қорыққанын ғана сыйлайды, сондықтан әрдайым күшті бол; дүшпанға қанша қатал болсаң, досқа сонша мейірімді бол» деген сөздеріне имандай табынады, үрім-бұтағы да осы ақылды берік ұстаса деп тілейді. Өз тарапынан Багу да үш түрлі өсиет қалдырыпты. Мұның біріншісін ол мысал түрінде әңгімелеген: «... Баяғыда екі жылдан дүниеге келді. Біреуінің мың басы, бір құйрығы, екіншісінің мың құйрығы, бір басы болыпты. Бір күні ғаламат боран соғыпты. үскіріп аязға айналыпты, мың басты жыланның бір басы інге кірейін десе, екінші басы оған қарсы шығыпты, ал үшінші басы бөтен жаққа тартыпты. Ақырында мың бас бір-біріне көнбей, суыққа ұрынып, жылдан үсіп өліпті. Ал мың құйрығы, бір басы бар жыланның мың құйрығы бірдей бір басының дегеніне көніп, терең інге кіріп, жылдан суықтан үсімей, аман қалыпты». Қара халық деген әлгі мың құйрық тәрізді бір басқа – ханға бағынса, дегеніне жүрсе, ел болады. Ал монғолдың толып жатқан рулары, Шыңғыс ұрпағы, әлгі мың басты жыландай ішінен ақылды бір бас тауып соған бағынбаса, соның дегенімен жүрмесе, әрқайсысы қанша мықты болса да, бірлік таба алмай, әлгі бір-біріне көнбеген мың басты жыландай дүшпандарының қолынан бостан-босқа өледі [2: 23]. Бұл үзіндіде заман әкімдерінің ақыл-айласы, «философиясы» ашық көрсетілген, жазушы астарлау арқылы кейіпкердің ойын кейіптеу тәсілі арқылы шебер бере алған.

Тіл табиғаты, сөз мағынасы – күрделі құбылыс. Тілде сөз метафоралармен түрленіп өңделеді, ажарланып, бейнелі құралға айналып отырады. Бұл ұғымды жалпы филологиядағы түрлі сөздіктерде метафораға берілген анықтамалар, теориялық пікірлер дәлелдей түседі. Мәселен, «Тіл білімі сөздігінде»: «метафора – (грек *metaphora* – ауыстыру) троптың бір түрі, ұқсастық, сәйкестік және т.б. негізінде сөздер мен сөз орамдарының ауыспалы мағынада қолданылуы» [1: 220] десе, «Әдебиеттану терминдер сөздігінде» мынадай түсініктеме беріледі: «Метафора, ауыстыру (грек сөзі – ауыстырып қою)», екі нәрсені, құбылысты салыстыру және жанастырып-жақындату негізінде астарлы тың мағына беретін сөз немесе сөз тіркесі [3: 35].

Метафора зат, құбылыс, оның белгілерінің ассоциациялануы, байланысуы арқылы жасалып, ойдың дамуына, семантикалық процеске серпіліс береді. Ол – заттардың адам байқамайтын қасиеттерін байқауға көмектеседі. Сол арқылы адамның ойлау дүниесінде күтпеген батыл ассоциациялар жасалады. Мұндай күтпеген, кенеттен болған салыстырулар тілге, көркем шығармаға ерекше көркемдік береді.

Метафора – поэзияда ғана емес, прозада да әсерлілік пен бейнелілікке негізделген өте көркем тәсіл. Сөздер метафораланғанда негізгі ой өзге бір баламасымен жұптасып, мазмұн қуатын құбылта жеткізеді.

Метафораның ой-сезімге әсер етіп, толғанысқа түсіретін, көрікті образ жасауға ыңғайлы болатын осындай салыстырмалық-баламалық қасиеттерінің сан қырын қос трилогияда жазушы жақсы жеткізген. Метафораға артықша қасиет беретін де – екі нәрсенің, екі құбылудың бір-біріне сәуле беруі, бірінің мағынасын бірі толықтыра түсетіндігі. Мысалы: «Ажал жалмауыз өзінің темір ауын салып, теңіз-дүниеде бұрынғыдай қаннен-қаперсіз жүзе бастаған Жәнібек атты жайыңды әлі де аңдуда еді...» [2:103].

Осы мысалдардағы метафоралар өз сонылығымен ерекшеленеді. Жазушы бір сөйлемнің аясына бірнеше

метафораны үстемелетіп келтіргенімен бір ұтса, сол метафораларды бір жүйедегі іліктес сөздермен мағыналас келтіріп тағы ұтады. Жұтуға келетінінің бәрін асай беретін дүлей күш иесін тәңірге табынған атам қазақ «жалмауыз» деп атаған. Осы мифтік образ тірі жанға тиесілі ажал атты сонғы үлеске телінгенде тың ой мазмұны пайда болады, бұл ажал-жалмауызда «қысқаштай темір ау» бар, ол осы ауын, әрине үздіксіз ағыста болатын теңіз дүниеге құрады. Өйткені, онда Жәнібек атты жай бір балық емес, алып балық-жайын бар, соны аңдиды. Халқымыздағы «өмір-өзен», «заман – ағыш жатқан сумен тең» деген метафора, тенеулерінің үлгісімен «теңіз-дүние» деп аталған жазушы өмірдің өзгеше баламасын келтірген. Есенберлиннің «Алтын Орда» трилогиясында метафоралар эстетикалық, көркемдеуіш қызмет атқарады. Жазушы шығармасында сөз оралымдары мен сөйлемдерін әрлендіріп, әртүрлі мән беріп, бейнелеп қолдану арқылы өмір құбылыстарын өрнектейді.

Тіл білімінде метафора мәселесі көне ойшылдар Аристотель, Цицерон, орыс зерттеушілері А.А. Потебня, В.Г. Гак, В.Н. Теляя, Н.Д. Арутюнова, В.К. Харченко т.б; қазақ тіл білімінде А. Байтұрсынұлы, М. Балақасов, Б. Хасанов, Ә. Болғанбайұлы, Ғ. Қалиұлы, Б. Қасым т.б. зерттеу еңбектерінен орын алады.

Аристотель алған рет метафораны ұқсастық негізінде сөз мағынасының өзгеруі деп көрсетеді. Цицерон оның тілге қажет-ұғымды атау қабілетін басты назарға алады. Метафора табиғаты әлем лингвистикасында адамның білім қорының құрылымдық сипатымен байланыстыра қарастырылады. Тілдің ойды қалыптастырушылық маңызын басты бағыт етіп алған А.А. Потебня метафоралық ауысуды тілдік семантиканы дамытудың бір құралы ретінде таниды.

Метафораның аталым қажеттілігін өтеудегі белсенділігі тілдік жүйеде байқалады. Метафораның тілге сипаты туралы Б. Қасым: «Тілдік метафоралар – туынды сөздерде метафоралық қасиеттер күңгірттеніп, соның нәтижесінде жаңа лексемалардың пайда болуы. Метафора аталым тұрғысынан бейнелілік қасиетінен өтіп, тіл ұтымға атау және қызметіне көшеді» – дейді [4: 255].

Жазушы І. Есенберлин шығармаларында кейіпкер тілінде қолданылған метафоралар тілге бейнелілік, көркемдік берумен қатар, ойды анық, дәл жеткізу қызметін де атқарады.

«... Ал маған ерген шапқыншылар алты басты айдаһар еді. Оны басқару оңай емес-ті. Сондықтан мен үнемі жолбарыс болуға тырыстым...» [2: 16].

Трилогиядағы кейіпкер өз сөзінде шапқыншыларды алты басты айдаһарға балағанда олардың зұлмыдығын көрсеткісі келген, ал жүректілікті, қайраттылықты көрсету мақсатында кейіпкер (Берке) өзін жолбарысқа телиді.

Метафоралар ерекше бейнелілігімен қатар танымдық қызмет те атқарады. Олар дерексіз ұғымдарды анықтан түсіндіреді. Сол арқылы жазушының немесе кейіпкердің ойын дәл жеткізуге көмектеседі.

Есенберлиннің І. «Алтын Орда» трилогиясында мұндай бейнелі көркем метафоралар кейіпкер тілінде қолданылып, кейіпкердің шешендігін, тапқырлығын көрсетеді. Мысалы: «... Халық – тыныш жатқан дария, оның суы тасып тұлайтын кезі – көктемі, не дауылды күні боламы деп ойламаған ол...» [2: 70].

Халықты тыныш жатқан дарияға балау шығарма тіліне біріншіден, көркемдік ажар берсе, екіншіден, автордың метафораларды қолданудағы шеберлігін аңғартады және бұл метафора адам логикасына нағымды болып келеді.

Жазушы тіліндегі метафоралар көбінесе жалпаулықсыз келеді. Мысалы, Асан Қайғының:

- Қаратас ұра берсе құм боламы,
- Замана жылдан-жылға сұм боламы,
- Жаман мен жақсыны хан айырмаса
- Мағына арам пейіл жын талады... – деген өлеңіндегі жаман, жақсы, арам деген сөздер адамның қасиеттеріне байланысты айтылған метафора болса, жын деген сөз адамдық қасиеттен ала болған, дерексіз ұғымды білдіретін метафоралық бейне.

Профессор Ээки Ахметовтың «Метафора – сөздің бейнелілік, суреттілік қасиетін арттыратын тіл құралдарының бірі» деп атап көрсетуі тегін емес, себебі, кез келген метафоралы сөзді алып қарасак, оның бұл алдымен ұқсастық болса, екіншіден бейнелілік образын көреміз. Мысалы: «... Сен егер қолдарына от алып қаратсаң түнде бізге қарсы көтерілген халықты көрсен, долы толқынымен жұтып жіберетін бір алып теңіз дөрсен...» [1: 12].

Бұл мысалда ереуілге шыққан халықты алып теңізге, теңіз болғанда қандай, долы толқынымен жұтып жіберетін алып теңізге балауы жазушының тіл байлығын, ойлау деңгейінің жоғары сатысын көрсетеді. Бір жағынан алып қарағанда бұл мысал тенеуге де ұқсас. (Қараңғы түнде бізге қарсы көтерілген халық – долы толқынымен жұтып жіберетін бір алып теңіздей). Тенеу мен метафораның бір-біріне бейнелілік тұрғысынан арақатынасы ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген. Мысалы, ғалым Т. Қоңыровтың «Әрбір тенеуің көлеңкесінен метафоралық мағына көрініп тұрады» [5:7] деген сөзі дәлелдейді.

«... Иә, деген ол ішінен, мен сендерді қандай жек көрсем, сен де бізді сондай жек көретінің дәуісі, түсі жағасынан алатын жауым, мына жас бөлтірік Гавриил емес, кәрі қасқыр өзің боларсың...»

Жазушы І. Есенберлин қолданған образдардың барлығы да белгілі бір мақсатқа бағынып келеді. Оның бірі мен ойы әр кезде бірлікте, сабақтастықта. Жоғарыда келтірілген мысал соның айғағы.

Хасанов Б. қазақ тіліндегі метафоралардың екі түрін көрсетеді: «Метафораның екі түрі бар деуге болады: бір – белгілі бір шешеннің сөз саптауынан пайда болған индивидуалдық метафора, екіншісі – халықтық сипат алатын дәстүрлі метафора. Дәстүрлі метафоралар жақсы таным нәрселер мен құбылыстарды салыстыру арқылы пайда болады, сондықтан да олар халыққа түсінікті, белгі болады. Ал индивидуалдық метафора – өмірдің көптеген жайларына берілген субъективтік баға, өзіндік тұжырым, бұл метафоралардың авторы болады» [6: 22].

«...Жүздеген мың адамның тағдырын «Қырып таста!» – деп қолыңың бір сілтеуімен он-оңай шеше алмайсың Бату, садағының бір тартуынан қалмайтын самұрық қанат қара бүркітке күші жетпеді. Баланы қалтырған жақсы қоруді не екенін түсіне бастағанда ажал – қара бүркіт болып кеп, ең кенжесін алып кетті...»

Жазушы тілінде метафоралы сөз саптаудың стильдік сыры терең, мәні жан-жақты. Кейбір метафораның жай түрінің күш-қуаты шындыққа негізделген болса, яғни балап отырған затты баланып отырған затқа сырттай болсын, іштей болсын ұқсастықты сақтап бейнеленген болса, ал енді бір қатар метафораларды қолданудан сырттай ұқсастықты сақтамай, логикалық-мағыналық қана ұқсастығы бар заттарды не құбылысты бір-біріне телу арқылы көркемдеу де бар. Жоғарыдағы мысалда аспанда ұшып жүрген кара бүркіттің ажал болып келуі логикалық ұқсастығы бар метафора.

«...Басқаша айтқандай, екі дүниені билеп отырған Төлениң екі көк жал баласы Құбылай мен Құлағу бірімен-бірі тікелей қатысып тұрады...» [2: 52].

Әдетте, тілімізде жағымсыз образды беруде «көкжалға», «қасқырға» балау яки телу дәстүрлі қағида.

Жазушы өз трилогиясында кейіпкердің «аузына» метафоралық қолданыстарды шебер «сала алған».

«... Менің күнәм да, қатем де осында. Осындай жайтты біле тұрып, әлдеқалай әкелік мейірім түсіп кетіп, жауымның қызынан туған балаға, күндердің күнінде болса да, Алтын Орда тағдырын тапсыруымды ойлағанымда осы күнәм үшін әділеттік деген әзәзіл қыран құс болып келіп, менің қатемді түзеді...».

Бұл мысалда әділеттік деген дерексіз ұғымды қыран құсқа балап, шығармаға тамаша бейнелілік қасиетін бере алған.

« – Мүмкін емес, – деді Бату, өйткені дін – алтын тақтың уәзірі. Ал алтын таққа екеуінің біреуі-ақ отыруы керек ».

«... Оның үстіне Алтын Орда тағыз деген, ол жай ғана айдаһар емес, жеті басты Айдаһар».

Бұл мысалдар да кейіпкер тіліндегі әсерлі метафоралар І.Есенберлин қолданған образдар кейде тым терең ойды, кейде нәзіктікті білдіруге қызмет етеді.

Жазушы шығармасында кездесетін метафоралардың бірі – индивидуалдық метафоралар. Индивидуалдық метафора атының өзі айтып тұрғандай автордың жеке тіліндегі образды бейне.

«... Ал ашыққан қарулы әскер-шынжырынан босаған қабаған арландар, ызаланса, иесін қабудан да танынбайды...».

«... Жалғанда жақсы көрген әйеліңнің жауыңа айналғаны – тыныш жатқан өзеннің тасыған дарияға айналғаны...».

«... Басылды деу қиын еді, өйткені қызғану - өткір кездік қой, хан жүрегінің түбінде текке жата беруі екі талай дүние...».

Есенберлин І. трилогияда осы тектес индивидуалды метафораларды көптеп қолданған. Бұл жазушының жеке стилін, талантын, жазу шеберлігін танытады.

Метафоралар көбінесе көркем шығарманың тілдік табиғатымен тікелей байланысты. Бұған лингвист К. Аханов: «Метафораның ең басты стильдік ерекшелігі – бейнелілігі, ойды бейнелі түрде жеткізетіндігі. Ол сондықтан да көркем әдебиет стилінде жиі қолданылады. Ал, ғылыми, кеңсе, ресми іс қағаздары стилдерінде метафора дәл мұндай дәрежеде кездеспейді» [7: 63] деуі дәлел бола алады.

Есенберлин І. тарихи шындықтың тереңінен өзіне, қазақ әдебиетінің кәдесіне жарарлық шынайысын ғана алып, ерік пен еңбекті ұштастырған дарабоз қаламгердің бірі. Нағыз суреткер ғана өмір шындығын даралап бейнелейді, сараптап, салмақтайды. Жазушы тарихи оқиғаларға жан бітіріп, оны көркемден суреттей отырып, ел бірінгі мәселесіне азаттық пен бейбітшілік идеясына, халықтың патриоттық, моральдық сезімдерін оятуға, соған ұштасты тәрбиелеуге ерекше ден қойған. І.Есенберлиннің қазақ романтикасына әкелген туындыларын былай ойғанда, тарихи прозаны байытуға сіңірген еңбегінің өзі ерекше. Әрқайсысы үш кітаптан тұратын «Көшпенділер», «Алтын Орда» атты трилогиялары соның айғағы.

1. Сүлейменова Ә.Д., Мадиева Г.Б. Тіл білімі сөздігі. – А., 1988.

2. Есенберлин І. Алтын Орда. – А., 2001.

3. Олсбиеттану терминдер сөздігі. – А., 1998.

4. Қасым Б. Қазіргі қазақ тіліндегі заттардың күрделі атауларының теориялық негізі. – А., 2002.

5. Копыров Т. Қазақ теңеулері. – А., 1978.

6. Хасанов Б. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің метафоралық қолданылуы. А., 1966.

7. Аханов К. Тіл білімі негіздері. – А., 2002.

8. Хасанов Ә. Тіл білімі. – А., 1996.

КУЛЬТУРНО-НАЦИОНАЛЬНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В НОМИНАЦИИ ПСЕВДОНИМОВ

Джарасова Т.Т.

Казахстан, Алматы, КазНУ им. аль-Фараби
tota9192@mail.ru

Ключевые слова: национальная ментальность, онимия, номинация псевдонимов

Псевдонимы относятся к именованию людей, как единственный объект, имеющий чрезвычайно сложный и многообразный спектр имен, что непосредственно связано с национально-культурными стереотипами, включающий языковое, культурное, временное и территориальное пространство, в котором функционирует данная личность.

Имя собственное и, в частности, псевдоним является границей, разделяющей универсальные и национально-культурные и специфические качества формирования новых псевдонимов. Как утверждают ученые А.Т. Кайдаров и А.А. Керимбаев, «особенности национальных ономастиконов обусловлены ... не только и не столько принадлежностью их к тому или иному национальному языку, сколько спецификой национальной культуры, в